SOG‘LOM OILADA QIZLARLARNI AQLIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXMAT O‘YINLARIDAN FOYDALANISH

Xoliqov Umidjon Qo‘chqarovich
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Jumanazarova Sarvinoz Valijon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolamiz oilada qizlarga shaxmat o‘yini orqali qizlarimizni odob-axloq tomondan tarbiyalashga, o‘sib kelayotgan qizlarni shaxmat orqali diqqatini, xotirasini va tafakkurini shakllantirishga yordam beradi.*

Kalit so‘zlar*: Oila, qiz, shaxmat, xotira, intellekt, aqliy tafakkur.*

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar ta’lim-tarbiya tizimida ham jiddiy o‘zgarishlarni amlga oshirishni taqozo etmoqda. Jamiyatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning barchasida davlat tashabbuskor bo‘lmoqda.

O‘zbek ayollari azaldan nafaqat o‘zlarining go‘zallik-u nafosatlari, balki aql-u farosatlari bilan ham dunyoga ma’lum va mashhur bo‘lishgan. Barchinoy-u To‘marislar, Nodirabegim-u Uvaysiylarni haqida ortiqcha ta’rif-u tavsif qilishning keragi yo‘q.

Sog‘lom farzand esa sog‘lom onadan dunyoga keladi. Shu sababdan yurtimizda sportga, ayniqsa, ayollar sportini rivojlantirishga juda katta e’tibor qaratilmoqda. Uch bosqichli sport

o‘yinlarining tashkil etilishi ham mamlakatimiz yoshlarini to‘liq sport bilan qamrab olish, ularni sog‘lom turmush tarziga oshno qilish yo‘lida olg‘a tashlangan dadil qadam bo‘ldi. [1]

Jahon ta’lim tizimi taraqqiyot tajribasi shundan dalolat beradiki, jamiyat taraqqiyoti ta’limning takomillashish va taraqqiy etish jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shaxmat olamida “ayollar erkaklar bilan baravar o‘ynay olmaydi” degan tushuncha mavjud. Bunga amerikalik grossmeystr, shaxmat bo‘yicha o‘n birinchi jahon chempioni Robert Djeyms Fisherning “Shaxmat-ayollar mashg‘uloti emas” so‘zi ham bejiz emas [2]. Aslida shundaymi? Nima uchun bugun shaxmat taxtasida insoniyatning go‘zal qismi erkaklar bilan baravar kurasha olmaydi? Ushbu savolning javobi chuqur va keng ilmiy psixologik, fiziologik, ijtimoiy va pedagogik tadqiqotlarni talab qiladi.

Tarixiy manbalardan ma’lumki, erkaklar shaxmat bilan shug‘ulanishga ayollarga nisbatan oldin boshlashgan, shuning uchun shaxmat bilan shug‘ullanayotgan erkaklar soni ayollarga qaraganda bir necha baravar ko‘p. Shaxmat o‘yini sportchilarda ideal tashqi ko‘rinishni shakllantirmaydi, ayollar esa ma’lum vaqtini tashqi ko‘rinishga e’tibor qiladi. Shu bilan ham shaxmat ayollarni o‘ziga jalb qilib kelmaydi. Shaxmat olamida “shaxmat erkaklar o‘yini” tushunchasi, ayniqsa endi shaxmat sportiga kirib kelgan ayol shaxmachilarga bosim o‘tkazishi mumkin. Jamiyat yoshlikdan ayollar erkaklardan yomon o‘ynashiga bizni ishontiradi va umuman olganda esa – qizlarni kuylashi, raqqosaligi yoki gimnastika bilan shug‘ullanishi odatga aylangan. [4]

Tarixga nazar solsak, 1927 yildan buyon ayollar o‘rtasida jahon chempionatlari o‘tkazib kelinadi. Buyuk Britaniyalik Vera Menchik (1927-1944) ayollar o‘rtasida ilk jahon chempioni bo‘lgan edi. Sobiq Ittifoqdan Lyudmila Rudenko (1949-53), Elizaveta Bikova (1953-1962), Nona Gaprindashvili (1962-1978), Maya Chiburdanidze (1978-1991) uzoq yillar shaxmat tojini hech kimga bermay kelgan bo‘lsa, 1991-2004 yillarda asosan, xitoylik ayollar (Se Tszyun, Chju Chen, Syuy Yuyxua)ning qo‘li baland keldi. Hozir esa bir shaxsning uzoq va barqaror chempionlik qilish davri tugaganga o‘xshaydi. Bu ayollar shaxmat birinchiligida raqobat muhitining yanada kuchaygani bilan bog‘liq, deb o‘ylayman. Bolgariyalik Antoaneta Stefanova (2004-2006), rossiyalik Aleksandra Kostenyuk (2008-2010), xitoylik Xou Ifan (2010-2011), ukrainalik Anna Ushenina (2012)ning chempion sifatida katta sahnaga chiqishi ham, final bahslarining qiziqarli va keskin kechayotgani ham bu fikrni tasdiqlaydi. [3]

Shaxmat – umumiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantiruvchi ta’limning bir turi hisoblanib, psixologik jarayonlarni rivojlantiruvchi, insonni aqliy, ijodiy va tarbiyaviy kamolotga erishishiga yo‘naltirilgan pedagogik jarayondir. Shaxmat o‘quvchilarni yanada ma’nan yetuk qilib tarbiyalashda qo‘shimcha tarbiya vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, shaxmat o‘yinini tadqiqot qismlarini o‘rganishga qizlarda kuchli xohish va motivatsiya yo‘q. Bu esa shaxmatni tadqiqot qilishning ajralmas, muhim qismlaridan biri. Shaxmat bo‘yicha oltinchi jahon chempioni, sovet grossmeystri, pedagogika fanlari doktori M.Botvinnikni yozishicha: “..Kim mashhur shaxmatchi bo‘lishni xoxlasa, shaxmatni taxlil qila olish doirasini takomillashtirib bormoq zarur. Tarixni o‘rganish kerak, avvalgi mashhur masterlarni ijodlari bilan batafsil tanishish, shaxmatda g‘oya va ijodkorlikni rivojlantirish yo‘llarini o‘rganish kerak. Aks holda jiddiy yutuqlarga erishib bo‘lmaydi”. [3]

Shaxmat faqat sport o‘yinigina bo‘lib qolmay, balki inson xarakteri va shaxsining shakllanishiga faol ta’sir ko‘rsatish sifatida ham insonlarni tafakkur qilishga, mantiqiy fikrlashga, mas’uliyatli bo‘lish va yoshlarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishga o‘rgatadi.

Shaxmat aslida 64 katak atrofida va jonsiz predmetlar ishtirokida kechadigan o‘ta jonli jarayon. Bu o‘yinda millionlab kombinatsiyalar bo‘lishi mumkin. Ammo qabul qilinishi kerak bo‘lgan to‘g‘ri qaror faqat bittadir. Shu jihatdan uni insonning hayot va taqdir chiziqlariga mengzash mumkin. O‘ylamasdan, mantiqsiz qilingan birgina xato harakat raqib uchun mingta imkoniyat eshigini ochadi... Har bir yurishing, har bir dona surishing ortida nafaqat o‘zing va oilang, balki millat sha’ni va g‘ururi yotganini his qilib turasan. Yutqazsang faqat o‘zing uchun yutqazmaysan, yutsang ham yutuq birgina seniki bo‘lmaydi.

Shaxmat o‘yinini qiyosan 3 qismga ajratish mumkin. Birinchi qismda, o‘yin boshlanishi, ya’ni diqqat haqida alohida turkumi bo‘lib, ular qizlarni maktab ta’limiga tayyorlashda yordam beradi. Ikkinchi qism menshpil bo‘lib, o‘yin o‘rtasi, enshpil, o‘yin oxirida qizni maktabga tayyorlashga yordam beradi. Har bir yosh guruhi uchun (5 yoshdan 7 yoshgacha) bu o‘yinlarning barcha turlari tavsiya etiladi.

Tafakkurni o‘stirish obrazli harakatli, ko‘rgazmali obrazli mantiqiy tafakkur turlarini egallashdan iboratdir. Bola turli rejalar va sxemalardan erkin foydalana olishi lozim. Maktabgacha yoshning oxiriga kelib, qizlarda mantiqiy tafakkur elementlari shakllana boshlaydi, ya’ni ular xulosa qila oladilar. Mantiqiy qonunlarga ko‘ra fikrlaydilar. Bolalar ijodiy qobiliyatini o‘stirish deganda tasavvur hayolning taraqqiyoti va noan’anaviy tafakkur qila olish tushuniladi. Ijodkor ko‘p jihatdan o‘z his tuyg‘ulari, olam haqidagi tasavvurlarni turli usullar bilan bayon eta olishga bog‘liq. Buning uchun esa qiz har bir narsada uning turli tomonlarini ko‘ra olishi narsaga xos alohida belgilarning barchasini xis qilishi obrazni ko‘z oldiga keltira olishi kerak. [5]

Va nihoyat, qizlarni maktabgacha tayyorlashga yordam beradigan shaxmat o‘yini orqali kichkintoylarda elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirish nutqning tahlili bilan tanishtirish qiz qo‘lini yozma malakasini egallashga tayyorlash ishlari olib boriladi.

Deyarli har bir shaxmat o‘yini uchun uni o‘tkazishning sodda yoki murakkabroq ko‘rinishlari keltiriladi. Shu sababli qiz bilan o‘yin tashkil etishda uning individual xususiyatlarini hisobga olish kerak. Agar qiz topshiriqlarni bajarishga qiynalmasa, unga bir muncha murakkabroq topshiriq beriladi, garchi qiynalsa, soddaroq topshiriq berish lozim. Bu ayniqsa, masalalar, etyud, debyut va ijodiy topshiriqlarni bajarishga tegishli. Bolaga shaxmat qoidalarini tushuntirish o‘zining yangi g‘oyalarini dadillik bilan ilgari sura olishni o‘rgatish kerak. [6]

Bu xolda xam qizlarning individual xususiyatlari albatta hisobga olinishi muhimdir. Agar u o‘ziga qattiq ishongan bo‘lsa, uni o‘z javoblarini tanqidiy baxolashga o‘rgata boshlashi mumkin. Agar tortinchoq, uyatchan bo‘lsa, uni qo‘llab-quvvatlash, xar qanday tashabbusini ma’qullash lozim. Agar kichkintoy topshiriqni tez almashtirmoqchi bo‘lsa, uni topshiriq bilan qiziqtirish. Topshiriqning yangi jihati tomonlarni topishga rag‘batlantiriladi. Aksincha, qiz topshiriqni bajarishda o‘ralashib qolsa, uni bir g‘oyadan boshqasiga o‘tishga undash lozim.

Qizlarlarni aqliy tafakkurini rivojlantirishda shaxmat o‘yinlaridan foydalanish quydagi tavsiyalar:

1. Qizlar shaxmat bilan shug‘ullanish kerak. Chunki shaxmat o‘zini ijodiy va aqliy poentsiallarini shakllantirish va uni amalga oshirishga, strategik va taktik fikrlarini o‘ziga xosligini ochishga imkon yaratadi. Ushbu sifatlar egallagan kasbida va hayot yo‘llarining turli bosqiichlarida har bir shaxsdan talab qilinadi.

2. Ko‘p qizlar uchun shaxmat boshqalar qila olmagan izzattalablikdan chiqishga, faoliyati sohasida namuna, o‘zini ma’lumotlarini va artistligini baholay olmaslikka sabab bo‘ladi. Muaffaqiyatli ravishda shaxmat bilan shug‘ullanish ularga o‘zini faoliyati sohasida birinchi bo‘lishni, jamoada hurmatli bo‘lishini, tengdoshlarini diqqat markazida bo‘lishini kafolatlashga imkoniyat beradi.

3.Shaxmat bilan shug‘ullangan ayollar garchand shaxmat musobaqalarida g‘olib chiqmasalarda oilada bo‘lg‘usi farzandlarining har tomonlama barkamol voyaga etishiga hamda jamiyatda munosib o‘rin egallashida shaxmat bilimlarining roli shubhasizligida namoyon bo‘ladi.

4. Shaxmat o‘yini estetik jihatdan boshqa sport turlaridan qolishmaydi, shunday ekan shaxmat sportchilari ham estetik jixatdan barkamoldir.

Xulosa qilib aytganda, nafaqat oilada bog‘cha yoshidagi qizlarni maktabga tayyorlash jarayonida shaxmat o‘yinlaridan foydalanish ularning idroki, tafakkuri, xotirasi va mantiqiy fikrlashini faqat maktab o‘quvchilarini emas balki talaba qizlarni ham fikrlash doirasini kengaytirib tafakkurini ortishida yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 14-yanvardagi “Shaxmatni yanada shaklantirish va ommaviylashtirish hamda shaxmatchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4954-son qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 5-avgustdagi “Shaxmatni yanada ommalashtirish va shaklantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-347-son qarori.
3. Габбазова А.Я.Интеллектуалное развитие детей младшего актуалное развитие детей младшего школного возраста в процессе обучения шахматной игре : Дисс. канд. псих. наук. 19.00.07: М., 2005 151 с. РГБ ОД, 61:05-19/671.
4. U. Xoliqov. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda shaxmat o‘rgatish orqali mantiqiy fikrlash va shaxsiy sifatlarini baholashning innavotsion usullari O‘rta Osiyo ta’lim va innovatsiyalar jurnali 1 (2), 28-37
5. U.K. Khalikov. Pedagogical value of developing playing chess among primary schoolchildren Bulletin of Gulistan State University 2021 (2), 17-23
6. Тарасова О.В. Педагогические условия формирования логической культуры младших школников средствами шахматной деятелности: Дис . канд. пед. наук. - Казан, 2005. — 209 с.